

Kristina L. H. Traina

DECA I MORALNA DELATNOST

U situacijama u kojima su ozbiljne optužbe u pitanju, deci se nedosledno dodeljuje pozicija moralnog delatnika, dok im se ta pozicija oduzima u drugim situacijama. Ovaj esej oslanja se na radove Nomi Arpali (Nomy Arpaly), Lize Tesman (Lisa Tessman) i pravnih teoretičara u cilju argumentovanja da kako decu, tako i odrasle gotovo uvek treba smatrati moralnim delatnicima. Ipak, delatništvo ne podrazumeva autonomiju, mogućnost da se izraze racionalni razlozi, ili pravnu odgovornost niti dece, niti odraslih. Ispravnije bi bilo reći da su svi delatnici zavisni i uslovljeni. Ova osobina razdvaja ih od strogo avgustinskog viđenja po kom su i odrasli i deca u potpunosti i isključivo odgovorni za svoje postupke. Čitajući između redova Avgustinove *Ispovesti*, naziremo da njegovu biografiju možemo s podjednakom lakoćom tumačiti u skladu sa sadašnjim okvirom kao i u skladu s njegovom željom.

Moralno delatništvo dece obično spada u domen psiholoških istraživanja i moralnog obrazovanja: šta je moralni razvoj dece i kako možemo pospešiti njihov zdrav i snažan rast?¹ Ovom pitanju pristupiće iz drugog ugla: kako teološka i filozofska etika mogu doprineti rasplitanju izrazito nedoslednih i zbunjujućih društvenih praksi koje se tiču dečije moralne delatnosti? Ovo pitanje je ključno, jer decu njihovo dvosmisleno moralno delatništvo čini krajnje ranjivim povrh njihove uobičajene zavisnosti: njihov složen moralni status takođe ima direktne pravne posledice. Deca koja nose teret ove zabune o moralnoj delatnosti nesrazmerno su siromašna deca, deca pripadnici manjina, deca imigranata. Njihova trostruka ili četvostruka ograničenja zahtevaju našu pažnju i zalaganje.

Nekoliko primera može razjasniti izazov koji dečija moralna delatnost predstavlja. U jednu ruku, naše zalaganje za decu koja trpe nasilje i maltretiranje svih vrsta predstavlja ih kao nevine žrtve, i u odnosu na njihove

---

1 *The Journal of Children's Spirituality* sadrži mnogo promišljenih članaka na ovu temu.

zlostavljače, kao one kojima nedostaje sama mogućnost delatništva. Na primer, tvrdimo da deca ne mogu biti ni seksualni partneri odraslih, niti ona zaslužuju da ih oni fizički zlostavljaju.² Zauzimamo ovu poziciju u cilju njihove zaštite, da bismo poručili deci kao i odraslima, prisutnim u njihovim životima, da su odrasli u potpunosti odgovorni za nepravednu patnju dece – iako se deca često prilagode ili prihvate ulogu žrtve kao strategiju zaštite od dodatnih povreda i u ograničenom smislu se mogu smatrati samoodrživim moralnim delatnicima.³ Nasuprot tome, u pravosudnom sistemu, mi sudimo nekoj deci optuženoj za zločine kao odraslima što implicira da su ona u drugim situacijama potpuno i jedino odgovorna za svoje postupke i sve njihove posledice, uprkos njihovom ispoljavanju relativne bespomoćnosti.⁴ U nekoj čudnoj sredini nalaze se milioni dece čiji je osećaj za moralnu odgovornost samosvestan, neprijatan i pravno dvosmislen: dece koja prevode složene poverljive informacije za svoje roditelje u doktorskim, advokatskim i učiteljskim kancelarijama, često pažljivo balansirajući oko roditeljskog imigrantskog statusa, kao i dece koja čuvaju tajne o nelegalnim poslovima svojih roditelja ili o zlostavljanju.⁵

Deca koja su samosvesni društveni delatnici dodatno produbljuju pitanje moralnog delatništva: Meri Dojl Roš (Mary Doyle Roche) obrađuje primere dece koja su namerno (i često uprkos želji svojih roditelja) rizikovala živote u pokretu za građanska prava, ili primer mladog dečka iz Ugande koji odlučuje da li da se (i kako) povinuje „regrutovanju” u božju vojsku otpora ili primere današnje urbane američke i latinoameričke dece koja razmišljaju da li da prihvate „regrutovanje” u bande.⁶ Mit da su deca, ili da

2 Boni MekLemor je opisala ovu poziciju u svojoj pop psihologiji korena u delu *Let the Children Come: Rennagining Childhood from a Christian Perspective*, koje je forvardovala Liza Sov Čail (Lisa Sowle Cahill) (2003) (San Francisko: Jossey-Bass:25).

3 Ovo je samoevidentno istinito ako prihvatimo tomističku izreku da „isti” postupci mogu biti inspirisani razumom kod ljudi, ali su stvar instinkta kod životinja (vidi Thomas Aquinas, *Summa Theologiae* II–I 94). Ova razlika, po svoj prilici, nije nedokazana. Uzevši da se trendovi kreću ka pripisivanju razuma životinjama, pre nego poricanja istog deci, poeta oslikava kulturološko razumevanje dečijeg delatništva. Za argument u prilog moralnog delatništva kod životinja vidi u Paul Shapiro, „Moral Agency in Other Animals“, *Theoretical Medicine and Bioethics* 27 (2006): 35; Safiro argumentuje da sposobnost za vrlo ponašanje kvalifikuje nekog kao moralnog delatnika (358).

4 Vidi PBS Frontline, Juvenile Justice vebsajt za dodatnu diskusiju, linkove i statistiku o procesima u kojima se deca terete kao odrasli na: www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/juvenile/.

5 Vidi, na primer: Chinese for Affirmative Action, „Lost without Translation: Language Barriers Faced by Limited English-Proficient Parents with Children in the San Francisco Unified School District“ (November 2006) na: www.caasf.org/PDFs/Lost%20Without%20Translation%20%5BCAA%5D.pdf.

6 Pokret za građanska prava: Mary Doyle Roche, „Eyes on the Prize and the Iconography of Childhood“, prezentacija, Society of Christian Ethics Annual Meeting,

bi barem trebalo da budu, istinski izolovana od društva u moralnoj čauri porodice, pogrešna je i neiznenadujuće puna klasnih problema i rasističkih predrasuda. Pre se može reći da su deca od veoma ranog uzrasta uvek duboko moralno upletena i uključena u dvosmislen svet oko njih.

Rešenje koje su društvene reforme, počev od sredine devetnaestog do kraja dvadesetog veka vešto primenjivale radi zaštite dece, danas više ne izgledaju opravdano. Deca su bila nevini nedelatnici koji čekaju da ih odrasli formiraju, koji su usled toga snosili punu moralnu i pravnu odgovornost za sve što su uradili, sve do nekog magičnog starosnog uzrasta u kom sama deca postaju odgovorni odrasli.⁷ Alternativa, koja se izražava kroz odrasla krivična gonjenja dece, jeste da se argumentuje u prilog tezi da treba pretpostaviti da su deca moralni delatnici još od ranog uzrasta i da ova delatnost potencijalno zahteva njihovu punu odgovornost, kako moralnu tako i pravnu, za sve svoje postupke.⁸ Nezavisno od zastrašujućih posledica po pravdu (privilegovana deca se često smatraju nedelatnicima, dok je verovatnije da će se deca koja su i sama žrtve nasilja posmatrati kao potpuno odgovorni delatnici), ovo rešenje nailazi na važne teorijske prigovore: zar moralno delatništvo ne podrazumeva sposobnost da se daju obrazložena moralna objašnjenja za sopstvene postupke, i zar to takođe ne zahteva zrelost i društvenu slobodu da se postupa autonomno? Čini se da ništa od toga ne važi za zavisno, intelektualno nezrelo dete. Šta učiniti?

Ono što sledi je eksperiment sa ograničenom, negativnom tvrdnjom koja menja uslove argumenta: ne postoji razlog da ne zovemo decu, čak i veoma malu decu, moralnim delatnicima sve dok opovrgavamo neke uslove na kojima se ta tvrdnja bazira. Deci treba pripisati moralno delatništvo najpre zbog veoma važnih teoloških i filozofskih razloga. Iz istih ovih razloga, moralna delatnost ne treba da zahteva odgovornost, sposobnost da se temeljno obrazloži postupak; ne bi trebalo da zahteva autonomiju; i ne bi trebalo da bude jednoznačno vezana za pravnu odgovornost. Samosvesni moralni postupak, koji bi trebalo da bude uslov za moralnu delatnost, uvek je kontingentan i međuzavisan.

Ali ovakva transformacija našeg viđenja dece menja i način na koji posmatramo delatnost odraslih. Pišući o Avgustinu, Marta Elen Štorc (Martha

---

Atlanta, Georgia, January 4, 2008; božja vojska otpora: primer iz lične komunikacije sa Todom Vitmorom koji se tiče njegovog skorašnjeg terenskog rada u izbegličkim kampovima u severnoj Ugandi; kao i vrbovanje u bande: ovde se dečije moralno delatništvo mora razdvojiti od njihove istorijske i socijalne delatnosti. Deca mogu postati nosioci društvenih promena nevoljno ili bez nameravanog rezultata.

7 Za razvoj ovih tema, vidi: Miller-McLemore, *Let the Children Come*, 14–18, 25–55.

8 Lisa Micucci, „Responsibility and the Young Person“, *Canadian Journal of Law and Jurisprudence* 11 (July 1998): 277–309. Vidi diskusiju u ostatku eseja.

Ellen Stortz) primetila je da kada je u pitanju moralna delatnost, deca nisu mali odrasli; pre bi se moglo reći da su odrasli velika deca.⁹ To jest, dečija moralna delatnost, u svojoj kontingentnosti, jeste pre svega ljudska moralna delatnost. Prema tome, shvatanje dece ozbiljno u ulozi moralnih delatnika podriva uporne i pogrešne filozofske i teološke pretpostavke o moralnoj delatnosti odraslih.

Boni Miler-MekLemor (Bonnie Miller-McLemore) ima brojna važna teološka opravdanja ozbiljnog shvatanja dečije moralne delatnosti, opravdanja koja pored toga obezbeđuju neke od kritičkih alatki koje su nedostajale u glavnoj diskusiji.¹⁰ Dve koje daju osnov većini onoga što sledi su: a) dečije potpuno dostojanstvo, delatništvo, osobenost pred Bogom; b) dečije potpuno hvatanje ukoštac sa grehom i zlom, ne samo kao žrtava nego i kao oštećenih ali delimično odgovornih delatnika. Činjenica je da dostojanstvo implicira odgovornost, što zauzvrat implicira sposobnost, kako za greh tako i da se primi milost.¹¹ Ova poslednja tvrdnja može izgledati kao da pokušavam da ponovo uspostavam strog oblik puritanizma, da tvrdim da su čak i male dečije duše u smrtnoj opasnosti i da im je potrebno hitno preobraćenje, ili da barem obnovim avgustinizam koji pretpostavlja da su dečiji najraniji postupci proizvod zle volje.¹² Moj cilj je pre potpuno suprotan: da se pridružim Miler-MekLemor, Štorcovej i drugima koji decu shvatanju potpuno ozbiljno i neromantično koliko i supstantivno, kao aktuelno (ne samo potencijalno) božje ljude.¹³ Ali, da bismo to uradili moramo voditi

9 Vezano za ovu poentu vidi: Martha Ellen Stortz, „Where or When Was Your Servant Ever Innocent? Augustine on Children“, u *The Child in Christian Thought*, ur. Marcia Bunge (Grand Rapids: Eerdmans, 2001), 78–102, na 100–102. Deset godina ranije, kada je Marsija Bundž sakupila grupu kako bi otkrila šta su vodeći zapadni teolozi govorili o deci, nismo našli gotovo ništa koherentno, adekvatno tretmanu dece po tačkama u kojima se moralno delatništvo obično javlja u teološkim argumentima, greha i prvobitnog greha. Teološki delatnici su bili odrasli, a kako su postali takvi kakvi jesu i kako su stajali pred bogom dok su odrastali, bila je zamagljena slagalica većine teologa koje smo izučavali. Vidi tom pomenut ranije.

10 Miller-McLemore, *Let the Children Come*, 54–55.

11 O ovoj poenti vidi *ibid.*, 57–81. Moja tvrdnja implicira izvesnu teologiju prvobitnog greha, koju neću razvijati u ovom eseju. Ukratko, ako dostojanstvo implicira odgovornost, onda nema sveta koji možemo zamisliti u kom bi bilo ko bio slobodan od posledica učestvovanja u nepravdi. Sloboda od posledica prvobitnog greha je eshatološka nada; krštenje obezbeđuje „već“ slobodu da se traži pravda i dobro znajući da je kolateralna šteta koju ovaj napor neminovno uzrokuje u nepravednom svetu oproštena.

12 Vidi: Catherine Brekus, „Children of Wrath, Children of Grace: Jonathan Edwards and the Puritan Culture of Child Rearing“, u *The Child in Christian Thought*, ur. Marcia Bunge (Grand Rapids: Eerdmans, 2001), 300–328.

13 Ovde se pridružujem njima i drugima – kao što je Kristin Gudorf – koja prigovara kako implicitno, tako i eksplicitno hrišćanskoj sklonosti da posmatra decu kao *samo* nevine, čiste i dostojne otkrovenja. Ovakav pristup potcenjuje decu ignorišući

računa o smislu i nivoima u kojima ih možemo nazivati odgovornim, što je opreznost koju ovaj esej samo predlaže.

Ovaj esej će skicirati obrise vizije dečije moralne delatnosti utemeljene u dečijem teološkom dostojanstvu (što uključuje kapacitet za greh i spase-nje) i u skladu sa njihovim realnim položajem. Nezavisno od razvoja, ovaj pristup se mora koncentrisati na zavisnost, vezu između postupka i motiva, značaj nesavršenih okolnosti (uključujući nepravdu i tlačenje) kao i da se uhvati ukoštac sa ovim uslovima. Neću tretirati navedene kriterijume po redu, ali ću istaći teološku i filozofsku viziju moralne ličnosti, što će ih u celini, nadam se, zadovoljiti adekvatnije nego zapadnjačka idealizacija savršene kantovske autonomije.¹⁴

Ovo je nepotpuno opravdanje izneseno s namerom da pozove na komentar, oštru kritiku, ispravku, i kao takvo ima oblik misaonog eksperimenta na nekoliko nivoa, od kojih svaki dodiruje kulturološke prakse i njihove interpretacije. Počinjem sa odgovaranjem na argumente da moralno delatništvo zahteva odgovornost (sposobnost da se daju racionalno obrazloženi razlozi za postupak) i moralnu autonomiju (sposobnost da se deluje kako sa unutrašnjom tako i sa spoljašnjom slobodom). Onda ću uzeti u obzir optužbu da prihvatanjem ranjive zavisnosti kao moralni delatnici nepravilno umanjujemo stepen odgovornosti koji mentori i zlostavljači imaju za svoju dobrobit i svoje postupke. Na kraju ću argumentovati da pripisivanje moralnog delatništva deci ne znači automatski ih izložiti pravnoj opasnosti. U zaključku ću se nakratko vratiti pitanju ljudskog delatništva i moralnog razvoja u teološkom kontekstu.

Neartikulisano, zavisno delatništvo

Dok teorije moralnog razvoja delatništva neizostavno pomažu razumevanju dece kao moralnih delatnika (pretpostaviću oblik developmentalizma), imaju i značajne mane. Kao što je Vilijam Spon (William Spohn) primetio, mnogi savremeni modeli dečijeg moralnog razvoja oslanjaju se na model

---

kompleksnost njihovih života i osobenosti, svodeći ih na sredstva za argumente verskog senzibiliteta odraslih. Vidi članak Kristin Gadorf: „Parenting, Mutual Love, and Sacrifice“, u *Women's Consciousness, Women's Conscience: A Reader in Feminist Ethics*, ur. Barbara Hilker Andolsen, Christine E. Gudorf, i Mary Pellauer (San Francisco: Harper and Row, 1985), 175–192.

14 Kao što Stanfordska enciklopedija filozofije beleži: „biti autonoman znači biti svoja ličnost, biti usmeren razmatranjima, željama, uslovima i karakteristikama koje nisu jednostavno od spolja izručeni na mene, već su deo onoga što se može smatrati nečijom autentičnom ličnošću... preciznije rečeno, ovi uslovi autonomije neizbežno potpiruju kontroverzu i bude skepticizam o tvrdnjama da je autonomija nekvalifikovana vrednost za sve indiividue” (<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>).

jednostavnog racionalnog izbora ili na psihološko-razvojnu perspektivu povećanja emotivne, društvene i analitičke istančanosti. Oba pristupa pretpostavljaju da je preduslov za moralno delatništvo u autonomnom moralnom odlučivanju: puna svest o mogućnostima i postupcima, samokontrola da se izabere i da se postupi nezavisno od tuđih uticaja, i sposobnost da se jasno izraze stvarni i važni razlozi koji iza njih stoje. Za oba je racionalna moralna autonomija mera u potpunosti ostvarene ljudskosti (iako je ono, kao u radu Kerol Giligan (Carol Gilligan), primenjeno u međuzavisnoj zajednici)¹⁵. Ova deca nisu moralni delatnici. Ona su u najboljem slučaju budući delatnici koji su, u dobru i zlu, glina u rukama odraslih koji ih okružuju.¹⁶

Spohn snažno argumentuje da klasične psihološke teorije moralnog razvoja ne uspeavaju po više tačaka. Prvo, nerealistične su; na primer, nema zabeleženih, adekvatno zavedenih primera odraslih koji dostižu Kolbergov najviši stupanj, što pokreće pitanje da li iko ikada postaje moralni delatnik.¹⁷ Pored toga, ovakve teorije predlažu stupnjevit razvoj rastuće nezavisnosti i istančanosti razloga – datih kao odgovor na lične moralne hipotetičke dileme, uprkos činjenici da nema jasne veze između sposobnosti da se daju na razlogu zasnovani, samostalni odgovori na hipotetička moralna pitanja, i da se zaista postupi u skladu sa vrlinom. Pored toga, šta ćemo smatrati „razlozima” obično zavisi od usko definisanih kantovskih principa moralne racionalnosti koja izostavlja druga relevantna moralna razmatranja i iskustva. Naposljetku, gotovo sve teorije (uključujući teoriju Kerol Giligan) počivaju na nesavršenim i redukcionističkim objašnjenjima dečije psihologije.¹⁸

Nasuprot tome, želim da argumentujem da se nazivanje uključenosti osobe u svet „moralnim” ne može pretpostaviti na osnovu davanja autonomnih razloga koji ove teorije zahtevaju. Prvo, obrazlaganje je problematično; na primer, nesposobnost deteta da u potpunosti objasni svoje postupke kada muči mačku ili pozove marginalizovano dete iz odeljenja za sto tokom pauze za ručak, ne oduzima njegovom ponašanju moralnu težinu, niti ga čini

15 William C. Spohn, „Conscience and Moral Development“, *Theological Studies* 61 (2000): 122–138; vidi takođe John William Houghton, „The Augustinian Tradition: A Different Voice“, *Religious Education* 79, no. 2 (Spring 1984): 184–91; Carol Gilligan, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982); Gilligan, „Mapping the Moral Domain: New Images of the Self in Relationship“, *Cross Currents* (Spring 198): 50–63.

16 Miller-McLemore, *Let the Children Come*, 25–55.

17 Spohn, „Conscience and Moral Development“, 132. Za više detalja vidi: Owen Flanagan, *Varieties of Moral Personality: Ethics and Psychological Realism* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991), 187.

18 Spohn, „Conscience“, 129–135. Giljanovi razlozi idu izvan Kantovih, ali su izraženi drugačijim ograničavajućim skupom obrazloženja pod pojmom „briga”.

manje namernim ili manje racionalnim. I, kao što će vam bilo koji roditelj reći, njegova sposobnost da vam objasni zašto ne bi trebalo da izvlači uši mački ili treba da uključi izopšteno dete iz odeljenja, nije siguran pokazatelj ni njegovih stvarnih postupaka u prisustvu vršnjaka ni njegovih moralnih (nasuprot relativnih) kvaliteta.

Rad filozofkinje Nomi Arpali ostavlja prostora za ova iskustva obezbeđujući otklon od ugla u koji su nas tradicionalne teorije moralnog delatništva saterale; ona argumentuje da možemo posedovati moralno delatništvo bez obrazlaganja (iako ne bez razloga) i bez klasične moralne autonomije.¹⁹ Njen rad ne istražuje dečiju moralnu delatnost kao takvu. Ali verovatno nije slučajno to što je jedan od njenih paradigmatičnih primera odluka tinejdžera Haklberi Fina da ne oda odbeglog roba Džima. Haklberi „zna” i izražava moralne razloge zbog kojih on ne bi trebalo da pomogne Džimu da pobegne, i ostaje relativno tih i vidno zbunjen povodom razloga zbog kojih pomaže Džimu, čak i uplašen pogrešnošću svog pomaganja. Ako bi moralna zaslužnost i moralna delatnost bile eksplicitno određene dobrim obrazloženjem, morali bismo reći da bi Haku bilo bolje da sledi svoj pažljivo osmišljen argument o pravu koje gospođa Votson polaže na svoje zakonsko vlasništvo, nego svoj i dalje neartikulisani sud da Džim zaslužuje slobodu. Uprkos tome, Arpalijeva argumentuje da on čini pravu stvar iz ispravnih razloga, i jeste zaslužan moralni delatnik, iako jedva da bi se registrovao po standardnim merama moralnog razvoja i iako postupava uprkos razlozima koje je u stanju da dà. Zbog čega?

Arpalijeva ispituje stvarno iskustvo moralnih dilema u kojima se čini da srce i glava idu jedno protiv drugog. Ona argumentuje da, uprkos tome, mnogi objektivno ubedljiviji razlozi, relevantni za odluku, mogu ostati nesvesni, tako da, iako postupamo u suprotnosti sa našim najboljim sudom (na svesnom nivou, promišljeni razlozi koje smo naučili treba da formiraju osnov moralnih odluka), možda u stvari postupamo u skladu sa svojim najdubljim ubeđenjima i verovanjima.²⁰ Kad naša najdublja uverenja prolaze kroz transformaciju zbog novih okolnosti, izazovnih odnosa, nepredviđenih prepreka ili uspeha, naš artikulisani, ispravni rezon, zahteva neko vreme da se uskladi sa tim. Na kraju postupimo suprotno našim utemeljenim ali neadekvatnim principima koje znamo kako da izrazimo, u korist

19 Nomy Arpaly, *Unprincipled Virtue: An Inquiry into Moral Agency* (New York: Oxford, 2003). Arpalijeva argumentuje da je njena teorija primenjiva na bilo koju teoriju racionalnosti. Ipak, ona prosuđuje Hakovo „ispravno” i tvrdi da su mnogi verski razlozi „iracionalni”. Treba pažljivo izdvojiti implicitno objašnjenje racionalnosti koje temelji ove sudove i odrediti da li njen argument u celini o uračunljivosti od njega zavisi. Ako zavisi, onda je cirkularan.

20 *Ibid.*, 33–65, na 36.

nerazvijenih uvida koje još ne možemo da odredimo, ma kako racionalni ili prikladni oni bili. Ova činjenica, ona kaže, jeste ono što Semjuel Klemens želi da uvidimo o Haku, vrlom ali mutnom akteru: moralni principi koje je naučio u detinjstvu govore mu da izruči Džima, ali nova iskustva su dovela do toga da vidi Džima kao pratioca, ljudsko biće ili druga, čije pravo na slobodu i Hakovo prijateljstvo pretežu ma kakva navodna zakonska prava koja gospođa Votson polaže na njega.²¹ Ova nova informacija je uzrokovala da on postupi ispravno, prema tome, njegovo odbijanje da oda Džima jeste hvale vredno, iako on sam ne može da objasni zašto.

Deca su više u stanju toka nego mi ostali, usklađuju nove ideje i iskustva, ona tek uče da promišljaju. Ona (moraju da) postupaju moralno na osnovu neartikulisanih moralnih principa konstantno. Ova nemogućnost da se izraze ne znači da ne treba da nauče da promišljaju, rezonuju apstraktno, ili izraze svoja najdublja uverenja jasno; Arpalijeva izričito tvrdi da ne bi bili sposobni da reaguju dobro na neke složene moralne situacije bez ovih veština.²² Ali ovo znači da je stepen u kojem se ona, ili bilo ko drugi, ponaša kao „racionalni moralni delatnik” često obrnuto proporcionalan njihovoj sposobnosti da obezbede tvrdokorno, principijelno objašnjenje svojih odluka na licu mesta. Ako se nemogućnost da se to uradi ne usmerava protiv moralnog delatništva odraslih, svakako ne bi trebalo da se usmerava protiv dečijeg.

Drugo, Arpalijeva argumentuje da je moralna autonomija klizav, neodređen posrednički merni sistem koji je isto toliko nepotreban za moralno delatništvo kao što su samosvesni racionalni razlozi.²³ Kao što sama Arpalijeva kaže, ako autonomija zahteva istoriju koja ne uključuje iracionalne i neželjene promene perspektive usled odrastanja, starenja, zaljubljanja, usamljenosti, roditeljstva, hormona, prozaka ili umora... to bi značilo da je veoma, veoma malo ljudi bilo uopšte moralno odgovorno.²⁴ Onda bi bolje bilo reći da ljudi uvek postupaju kao moralni delatnici, često (verovatno uvek) pod uslovima koji smanjuju (ili povećavaju) njihovu zaslužnost za moralnu krivicu ili pohvalu. Iako Arpalijeva nije zainteresovana da to dalje razvija, postoji i jedan važan teološki razlog za ovu tvrdnju: da je autonomija ključni element delatništva, uračunljivosti i dostojanstva pred bogom, onda bi moralna sreća i suodgovornost drugih ljudi za moje postupke mogle

21 *Ibid.*, 75–79. Za Arpalijevu, biti hvale ili kazne vredan zavisi od moralne odgovornosti. Ovde ne mogu dotaći veća filozofska pitanja hvalevrednosti i prekornosti, ali puno objašnjenje bi to obuhvatilo, i ono bi zavisilo od odgovornosti.

22 *Ibid.*, 114.

23 *Ibid.*, odeljak 4. Izuzetak bi bio slučaj u kojem je osoba neodobrovoljno uhvaćena.

24 *Ibid.*, 128.

da ugroze moj status moralnog delatnika u tom stepenu, da bi i sama moja ličnost nestala, što bi bilo teološki nemoguće.²⁵

Prema tome, dečije ponašanje u situacijama zavisnosti i dalje jeste moralno delatništvo iako nije u potpunosti autonomno. Delatništvo nije igra na sve ili ništa; čak i kada su drugi zaista odgovorni za uslove njihovog ponašanja, postupak izdržavanog lica je i dalje njihov postupak. Deca niti su marionete niti sprovodioci postupaka moćnih odraslih. Ona poseduju moralnu slobodu čak i kad je ta sloboda (nekad opravdano) ograničena.²⁶ Ona prave izbore među naizgled dostupnim opcijama i preduzimaju akciju. Ova inicijativa je moralna inicijativa, čak i preko roditelja, starije braće i drugih odraslih koji takođe snose veliki deo moralne odgovornosti za dečiji moralni karakter i portfolio postupaka koji su im dozvoljeni.²⁷ Na primer, Arpalijeva piše: „Vrla osoba može ispravno zahvaliti roditeljima što su joj usadili „osećaj dužnosti”, ali je ona i dalje zaslužna za svoje savesne postupke, iako su njeni roditelji zaslužni za usađivanje osećaja dužnosti.”²⁸ Ali ona možda ne zaslužuje toliko hvale kao prijateljica koja je amoralno vaspitana. Pored toga, mi možemo dodati da je to bilo podjednako tačno kada su one bile deca kao i sada kada su odrasle. Isto tako, Arpalijeva govori o psihopati Robertu Herisu (Robert Harris):²⁹

Mi možemo osećati sažaljenje prema detetu koje su roditelji mučili i možemo osećati sažaljenje prema njemu, između ostalog, zbog toga što su ga roditelji pretvorili u lošu osobu. Odrastao čovek, u svakom slučaju, već jeste loša osoba – potpuno loša [što Arpalijeva definiše kao zlonamernost prema drugima]. Naravno, on nije kriv za stvaranje svog lošeg karaktera. Herisovi roditelji (i pravosudni sistem) krivi su za obrazovanje njegovog lošeg karaktera, ali to ne umanjuje [sic] krivicu koju je on zaslužio zbog ubistava

25 Ovo dostojanstvo i delatništvo sigurno može biti ukaljano, kao što se dalje argumentuje. Ali ne može biti uklonjeno.

26 Miler-MekLemore (*Let the Children*) i Gadorf („Parenting, Mutual Love and Sacrifice“) argumentovale su u prilog postepenom proširenju dečijih sloboda; uzmimo savremen primer: insistirala sam da se moja deca oblače veoma toplo po hladnom vremenu dok su bila veoma mala; ali se trudim da ne komentarišem kada moji tinejdžeri izlaze bez kape i rukavica u istim uslovima, ali insistiram na njima kada je temperatura ispod nule.

27 Ovo ne znači da je dostojnost kazne uvek zasluga kažnjavanja; za Arpalijevu je ovo odvojeno pitanje. Vidi: *Unprincipled Virtue*, 172–171.

28 *Ibid.*, 171.

29 Godine 1982. Robert Heris je brutalno ubio dva mlada čoveka da bi upotrebio njihov auto u pljački banke; smeja se ubistvima, govoreći da bi uživao da glumi policajca i obaveštava njihove roditelje o njihovoj smrti. Od tada je on primer testa moralnog delatništva: kada se uzme u obzir njegovo užasno, zlostavljачko vaspitanje, da li je Heris deo moralne zajednice (i prema tome moralni delatnik) ili nije? Vidi: Michael McKenna and Paul Russell, *Free Will and Reactive Attitudes: Perspectives on P. F. Strawson's Freedom and Resentment* (London: Ashgate, 2007).

koja je počinio; ima tu dovoljno krivice za sve, moglo bi se reći... Herisovi roditelji su krivi jer su stvorili zver, ali jednom stvorena, Heris je ta zver i zaslužuje krivicu za svoje postupke koje je počinio iz zverskih motiva.³⁰

Heris možda zaslužuje manje krivice nego psihopata koga su roditelji pažljivo učili vrlini. Ali to ne implicira, insistira Arpalijeve, da Heris nije uopšte bio moralni delatnik.³¹ Šta delatništvo znači u ovim uslovima?

Delatništvo, saučesništvo i ranjivost: liberacionistički uvidi

Vumanistička (eng. *womanism*) i liberacionistička/feministička svest o izloženosti nepravdi izdržavanog lica obezbeđuje neke dodatne razloge za insistiranje na trajnom ontološkom moralnom delatništvu dece, iako moramo paziti da prećutimo važne razlike između ugnjetavanja, zavisnosti i zavisnosti usled ugnjetavanja. Vumanistički i feministički mislioci posebno razlikuju socijalne strukture greha i zla kojima su ranjivi nedobrovoljno izloženi i održavanja njihovog dostojanstva i delatništva uprkos ugnjetavanju. Čeril Kirk-Dagan (n. Cheryl Kirk-Duggan), Žakelin Grant (Jacquelyn Grant) i Delores Vilijams (Delores Williams) na različite načine ukazale su na istorijsku afro-američku teološku tradiciju u kojoj je greh spoljna, tlačiteljska sila, koja skrnavi ali ne briše sliku gospoda u potlačenom.³² Delatništvo je deo božije slike kojom on utemeljuje njihovo osnaženje. Tvrdnja delatništva jeste način održavanja identiteta, očuvanja kontinuiteta i potvrđivanje samoutemeljenja uprkos svemu. Deniz Starki (Denise Starkey), između ostalih, pokazala je koliko je neophodna ova potvrda dostojanstva i delatništva za ljude koji su bili zlostavljani; oni se moraju konstantno podsećati da oni nisu pasivno doprineli svom maltretiranju. Naprotiv, njihovo preživljavanje je proizvod njihove aktivne kreativnosti, inteligencije i izdržljivosti.³³ Ova strategija preživljavanja nam pomaže da razumemo seksualno zlostavljano dete koje saraduje barem površno sa svojim zlostavljačem. Ono nema seks nego održava život u sistemu koji ne obezbeđuje više opcija za održanje života.

30 Arpaly, *Unprincipled Virtue*, 170–71.

31 *Ibid.*

32 Cheryl A. Kirk-Duggan, „African-American Spirituals: Confronting and Exorcising Evil through Song“, u *Troubling in My Soul: Womanist Perspectives on Evil and Suffering*, ur. Emilie M. Townes (Maryknoll, NY: Orbis, 1993), 150–171; Jacquelyn Grant, „The Sin of Servanthood and the Deliverance of Discipleship“, u *A Troubling in My Soul*, ur. Townes, 199–218; Delores S. Williams, „A Womanist Perspective on Sin“, u *A Troubling in My Soul*, ur. Townes, 130–149.

33 A. Denise Starkey, „The Shame that Lingers: A Survivor-Informed Critique of Sin-Talk“, Ph.D. diss., Loyola University Chicago, 2008.

Ipak, suprotnost ovog argumenta je da, ako zlostavljač ne uništi delatništvo u neposrednom smislu, to bi naposljetku odvelo ranjive ljude u greh tako što ih ohrabruje na saradnju sa zlostavljačem u širem smislu. Meri Potter Ejndžel (Mary Potter Engel) primećuje da su žrtve zlostavljanja često saučesnici u njemu, uljuljkane osećajem bespomoćnosti, krive jer ne uspevaju da konstruktivno usmere svoj život.³⁴ Ona piše: „Zlo... je... struktura ugnjetavanja, obrazac veći nego pojedinci i grupe, koji nas vodi u iskušenje u pravcu nepravde i greha. To je društveno, političko i ekonomsko uređenje koje izobličuje naše opažanje ili ograničava naše sposobnosti u toj meri da nam je teško da izaberemo ili učinimo dobro.”³⁵ Kao što Steven Batler Murej (Stephen Butler Murray) dodaje, u crnoj i vumenističkoj teologiji, „društveni greh belih ljudi vodi do ličnog greha crnih ljudi koji postaju saučesnici u svom sopstvenom ugnjetavanju.”³⁶ Grant, Emili Taunsi (Emilie Townes) i filozofkinja Liza Tesman ukazuju na lakoću s kojom ove strukture mogu oštetiti moralne karaktere ljudi koji su ugnjetavani, predisponirajući ih aktivno i namerno kako bi se ograničio njihov psihološki i praktični moralni horizont i čak utvrdili i ponovili ovi sistemi ugnjetavanja kod drugih.³⁷ Zbog čega su žene afro-američkog porekla sebe smatrale sluškinjama pre nego učenicama? Te žene o sebi razmišljaju kao o nesposobnim da se odbrane od silovatelja i umesto toga „štite” sebe pristajući? Ti afro-amerikanci (ili žene, dopiši na crtici) često nekritički podržavaju sisteme koji ih ugnjetavaju?³⁸ Loša konstitutivna moralna sreća – recimo,

34 Mary Potter Engel, „Evil, Sin, and Violation of the Vulnerable“, u *Lift Every Voice: Constructing Christian Theologies from the Underside*, ur. Susan Brooks Thistlethwaite and Mary Potter Engel (San Francisco: Harper & Row, 1990), 159–171, na 162–163. Ejndžel argumentuje pažljivo da žrtve nisu tipično nevine, niti su zlostavljači nezavisno zli; pa ipak, niti žrtvino saučesništvo, niti zlostavljačeva neželjena deformacija stečena kroz ugnjetavalački društveni system, ne umanjuju zlostavljačevo moralno delatništvo pri zlostavljanju. Niti žrtvina sopstvena grešnost, niti zlostavljačev nepravilan moralni razvoj usled kulture oko njih uzrokuju zlostavljanje; zlostavljači uzrokuju zlostavljanje.

35 *Ibid.*, 162.

36 Stephen Butler Murray, „Dimensions of Sin and Fallenness in the Theological Anthropology of Black and Womanist Theologies“, *The Journal of Religion* 84, no. 1 (January 2004): 23–47, na 45.

37 O poslednjoj tvrdnji vidi: Emilie M. Townes, *Womanist Ethics and the Cultural Production of Evil* (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 114, 159; Murray, „Dimensions of Sin“, 45; i Lisa Tessman, *Burdened Virtues: Virtue Ethics for Liberatory Struggles*, *Studies in Feminist Philosophy*, ur. Cheshire Calhoun (New York: Oxford, 2005), 34–39.

38 Ovo su primeri iz: Grant, „Sin of Servanthood“; Tessman, *Burdened Virtues*, 38; and Townes, *Womanist Ethics*, posebno odeljak 1, „The Womanist Dancing Mind“, i odeljak 8, „Everydayness“. Pristajanje ide u oba pravca u slučaju silovanja (kao svedočanstvo internalizovane opresivne moći i samoodržavajuća delatnost), što pokazuje da novo viđenje odgovornosti neće rešiti moralna pitanja koja postavljaju zavisnost i zlostavljanje.

nesreća rođenja u potlačenom položaju – povređuju karakter tako što usaduju osobine kao što je internalizovano ugnjetavanje.³⁹ Ovo povređivanje nije njihova krivica.

Pristup Arpali, uobličen kroz feminističku i vumenističku filozofiju i teologiju, tako objašnjava način na koji je moralno delatništvo moguće bez artikulisanja razloga ili autonomije, i zašto moralno delatništvo žrtve ne umanjuje ugnjetavačevu moralnu odgovornost za ugnjetavanje. Ipak, ova analiza objašnjava ugnjetavanja kroz uticaje ugnjetavanja u detinjstvu na delatništvo kod odraslih, ali ne objašnjava adekvatno detinjstvo kao takvo, sa njegovom urođenom zavisnošću. Poboljšaj ovu rečenicu. Arpalijeva samo dotiče sazrevanje Haklberi Fina i onda samopouzdanu nastavlja kako bi prigrllila i savesnu ženu i psihopatu kao uslovljene ali uračunljive odrasle moralne delatnike, preskačući razvojno komplikovan period detinjstva i adolescencije; Taunsova poziva na zrelo samopreispitivanje našeg saučesništva u ugnjetavanju i polako, namerno, postepeno podrivanje istog – ponovo, odrasle veštine zahtevaju šire iskustvo, poređenje i širu sliku.

Ali postoje razlozi da mislimo o deci drugačije nego o odraslima. Prvo, iako se deca lako romantizuju i razmaze, ona su takođe i magnet za zloupotrebu. Meri Potter Ejndžel primećuje da zlostavljači često deluju upravo iz prezira prema zavisnosti njihovih žrtava.⁴⁰ Dečiji mali rast i gotovo bespomoćnost u porodici, na sudovima i čak i u crkvama, ograničavaju njihovu slobodu i čine ih naročito osetljivim na napad na svim nivoima. Štaviše, njihov moralni karakter, emotivne veze i kritički kapaciteti, u velikoj meri se tek formiraju. Prema tome, mnogi susreti sa društvenim zločinom obeležavaju dečiju psihu i moralni karakter brže i trajnije nego što bi neki susreti obeležili većinu odraslih, čak i zavisnih odraslih.⁴¹

Drugo i sledeće, opažanje da nepravda iskrivljuje i ograničava vrline, kako zlostavljača tako i zlostavljanog, treba da služi kao početna tačka, ne

39 Tessman, *Burdened Virtues*, 36–39.

40 Engel, „Evil, Sin, and Violation“, 170; Mary Potter Engel, „Historical Theology and Violence against Women: Unearthing a Popular Tradition of Just Battery“, u *Revisioning the Past: Prospects in Historical Theology*, ur. Mary Potter Engel and Walter E. Wyman Jr. (Minneapolis: Fortress Press, 1992), 51–75.

41 Ovo ograničenje mi izgleda kao glavni nedostatak dominantnih teorija razvoja: one za svoj standard uzimaju decu za koju pretpostavljaju da su zaštićena od strukturalnog zla. Nama su pre potrebne teorije koje direktno ispituju kako ovo zlo utiče na moralni razvoj dece, kako onih koja su deo klase tlačitelja tako i potlačenih. O strategiji za ovo potonje vidi: Gloria Durka, „Teaching Youth in a Socially Toxic Environment“, *Religious Education* 95 no. 4 (Fall 2000), 443–452. Pored toga, u nekim slučajevima dečija zavisnost pomaže da se ona zaštite od moralne povrede uzrokovane tlačenjem. Često čujemo odrasle da kažu, na primer: „kada sam bio mali, nisam shvatao da je moja porodica žrtva rasnih predrasuda.“ Ali ovo se retko dešava, osim ako su odrasli od interesa sposobni da aktivno i delotvorno zaštite decu od poznanja društvene potlačenosti.

kao poseban slučaj, jedne teorije pravilnog moralnog razvoja.⁴² Iako Tesmanova ne pominje moralni razvoj dece kao takav, njena teorija opterećenosti vrlinom postavlja neke parametre. Na primer, potraga za pravdom je vrlina, kako za holističko samoodržanje, tako i za dobrobit drugih. Ipak, u nepravednim situacijama, zahteva se kultivisano ponašanje i čak karakter koji Aristotelova etika vrline ne smatra u potpunosti dobrim. Nepravedne situacije „opterećuju” vrlinu traženja pravde, koja se tradicionalno smatra koherentnom i spasonosnom za delatnikovo zdravlje, tako što ugrožavaju delatnikovo dobro, uzrokuju nesreću, objektivnu opasnost i ono o čemu smo navikli da mislimo kao o vrlini. Na primer, odrasli članovi francuskog pokreta otpora neguju naviku podozrivosti i laganja da bi zaštitili Jevreje i podrili nacistički režim; ova praksa takođe sadrži stres i rizik od smrti. Isto tako, za dete koje ima roditelja koji je ilegalno imigrirao u potrazi za stabilnim poslom, očuvanjem porodičnih prihoda i zajednice, uključuje laganje ili bar prikrivanje istine. Ovo su dobrovoljni postupci učinjeni radi dobrih ciljeva. Ali ipak, nepravedna situacija u kojoj se dešavaju, a ne adekvatnost delatnika, isključuje mogućnost čiste vrline. Kako Tesmanova primećuje: „Ovaj složen smisao u kom imamo i nemamo moralnu odgovornost za sopstveni karakter dozvoljava ugnjetavanom da očuva sopstveno moralno delatništvo tako što zadržava moralnu odgovornost, a ipak ne krivi ugnjetavanog delatnika na način koji bi istovremeno oslobodio sve opresivne sile od odgovornosti.”⁴³ Nije moja krivica što je neko „uredio svet na ovaj način”.⁴⁴ Za decu koja očigledno „nisu uredila svet na ovaj način”, opterećenost Tesman vrlinom obezbeđuje realističan način mišljenja o moralnom delovanju i tome kako sistematsko zlo teži da oblikuje razvoj dečijeg morala.⁴⁵ Ali potrebno nam je više pristupa – posebno pristupa koji uzimaju u obzir posebne posledice koje ugnjetavanje može da ima na moralni razvoj dece i njihove emotivne karaktere.

42 Tessman, *Burdened Virtues*, 53–80.

43 *Ibid.*, 38. Značajniji argument Tesman bio bi da su vrline koje neko mora razviti kako bi očuvao sebe i tražio pravdu u nepravednom svetu vrline istrajnosti s obzirom na nesavršene situacije i prema tome neuskладive sa Aristotelovom harmoničnom vizijom „jedinstva vrline”, a često i sa sopstvenim razvitkom. Prema tome, moralna „loša sreća” uključuje potrebu da se deluje u kontekstu nepravde, bilo da je akter žrtva te nepravde ili ne. Ovde osobe namerno deluju kroz kompromisne vrline da bi dostigle pravedne ciljeve. Primitite da Tesmanova vidi jedinstvo i koherentnost vrline kao jedan ideal zamisliv samo za privilegovane, to jest ne zaista moguć ni za njih, jer sadrži izvesno slepilo za patnju drugih.

44 Engel, „Evil, Sin, and Violation”, 159.

45 U citiranom odeljku Tesmanova nagoveštava da odrasli zahtevaju izvršavanje pravde sa makar podsvesnim znanjem o razmeni koju vrše. Ali deca, pogotovo mala deca, nemaju svest potrebnu da to urade pa su prema tome podmuklije oblikovana svojim situacijama.

Do sada smo obradili tri argumenta protiv viđenja dece kao moralnih delatnika: da moralno delatništvo zahteva obrazloženje; da moralno delatništvo zahteva autonomiju; i da pripisivanje moralnog delatništva žrtvi ugnjetavanja ili čak zavisnoj osobi, umanjuje odgovornost moćnijih drugih koji kontrolišu ishod njenog života. Primetili smo i trajnu važnost holističkih teorija društvenog razvoja za razumevanje dečijeg moralnog delatništva. Poslednja teškoća koju bih želela da podelim leži u tome da pripisivanje moralnog delatništva deci nužno implicira da su ona takođe i puni pravni delatnici.

Pravno delatništvo

Sudovi su javne pozornice na kojima se drama moralnog delatništva najčešće odigrava. Na suptilne načine, oni oblikuju i popularne ideje i brige o moralnom delatništvu. Ovo čini debate u pravnoj teoriji, koje proističu iz parnica i oblikuju ih, dobrim testom provizorne vizije moralnog delatništva koja je gore predstavljena. Ukratko, izjednačavanje moralnog delatništva sa moralnom odgovornošću i viđenje njega kao uslovne sposobnosti ili veštine pre nego ontološke karakteristike, predstavljalo bi zakonski ćorsokak. Doduše, teorijski zaokret u segmentu pravnih argumenata je paradigmatičan koliko i teorijski, balansirajući zaštitu društva i zaštitu dece unutar ograničenja zadatih utemeljenim i njemu prethodećim zakonom. Na primer, koji kriterijumi nam dopuštaju da argumentujemo da je tinejdžer kriv za zločin, ali ne bi trebalo da bude kažnjen za zločin kao što bi odrasli bio? Moralno delatništvo kao odgovornost ne pokazuje se kao koristan kriterijum. Nizak prag za delatništvo može rezultovati time da će deca biti tužena bez obzira na razvojne kvalitete koji ih čine veoma osetljivim na okidače za destruktivna ponašanja, dok bi visok prag koji bi zahtevao moralnu zrelost i istančanost mogao da izuzme od tužbe brutalno agresivne odrasle.⁴⁶

Na jednom kraju spektra, Liza Mikući (Lisa Micucci) argumentuje da moralno delatništvo jeste i treba da bude preduslov za pravno delatništvo: „Ako osobu ne možemo smatrati moralnim delatnikom, ona ne može biti ni odgovorna za svoje postupke.”⁴⁷ To jest, zakon tereti i kažnjava ljude na temelju moralne uračunljivosti, njihovog nivoa razumevanja i pristanka na moralno prekoračenje. I zbog toga što deca koja čine štetu u društvu mogu biti terećena samo ako su uračunljiva, ona postavlja granicu nisko.⁴⁸ Sledeći Lorens Kolberg, Žana Pijažea i druge teoretičare moralnog razvoja,

46 Za kratak pregled istorije i stanje diskusije vidi: J. Thomas Dalby, „Criminal Liability in Children“, *Canadian Journal of Criminology* 27 (1985): 137–45.

47 Micucci, „Responsibility and the Young Person“, 277.

48 *Ibid.*, 308–309.

Mikućijeva argumentuje da obični sedmogodišnjaci poseduju dovoljno sposobnosti za moralno delatništvo: „Kontrolu ponašanja, zaključivanje, i razumevanje razlike između ispravnog i pogrešnog.”⁴⁹ Pored toga, za decu od dvanaest ili više godina trebalo bi pretpostaviti da u potpunosti poseduju moralno delatništvo i odgovornost: „Ako sledimo Pijažeove nazore, do dvanaeste godine mlada osoba se u potpunosti razvila kroz konkretni operativni stadijum. Ovaj stadijum... je podjednako visokog stepena razumevanja kao onaj koji dostigne većina osoba i bilo bi nerazumno pretpostaviti da će se mlade osobe razviti dalje ili da bi to trebalo da bude slučaj. Prema tome, ona bi trebalo da steknu sva dovoljna sredstva da budu smatrana krivično odgovornim do dvanaeste godine, bez potrebe da se obezbeđuje povoljnost oborive pretpostavke.”⁵⁰ Treba da postavimo granicu punog moralnog delatništva veoma nisko i jednostavno primenjujemo opciju kažnjavanja dece odvojenim sistemom. Treba primetiti da dalje posledice procesa i kažnjavanja koje bi one mogle imati na detetov moralni razvoj i kasnije društveno nasilje, nisu dodati u računicu. I društveno delatništvo (moć da se nešto učini radi dobra ili zla) i moralna odgovornost su na silu ugurani u jedan neudoban skoro – identitet.

Nasuprot tome, Piter Arenela (Peter Arenella) argumentuje da to što moralno delatništvo nije nužan uslov pravne odgovornosti, dopušta razliku između društvenog delatništva i delatništva kao uračunljivosti. Puno moralno delatništvo uključuje skup složenih sposobnosti koje bi podigle granicu veoma visoko: „Čak i granično zasnivanje pojma moralne delatnosti... moralo bi da uključi sledeće karakterne osobine: sposobnost da se brine za interese drugih ljudskih bića; usvajanje tuđih normativnih očekivanja, uključivanje samospoznaje u krivičnim praksama društva; sposobnost da se uključi u moralnu procenu nečijih karakteristika i dela, sposobnost da se odgovori na moralne norme kao motivaciju za moralne izbore; i moć da se kontrolišu oni duboko ukorenjeni aspekti karaktera koji podrivaju ličnu sposobnost da se deluje u skladu sa sopstvenim moralnim sudovima.”⁵¹ Očigledno, deca, većina adolescenata, kao i odraslih, ne zadovoljava ove kriterijume. Ipak, neko ko nije u potpunosti moralni delatnik može počinuti ozbiljne zločine od kojih društvo mora biti sposobno da se pravno zaštiti. Arenelin primer je Deni Bejlor (Danny Bailor), koji je argumentovao u svoju odbranu da je njegova utvrđena nesposobnost za empatiju ili razumevanje

49 *Ibid.*, 295.

50 *Ibid.*, 307.

51 Peter Arenella, „Convicting the Morally Blameless: Reassessing the Relationship between Legal and Moral Accountability“, *CUCLA Law Review* 39 (August 1992): 1511–1622, na 1524–1525. Ovo je deo većeg argumenta da puno moralno delatništvo ne može biti uslov za pravnu krivicu u *mala in se* zločinima.

zašto bi neko sledio moralna pravila značila da on zapravo i nije moralni delatnik i da je, prema tome, nevin, uprkos zastrašujućim ubistvima koja je počinio. Arenela se slaže da Bejlor nije moralni delatnik, ali uprkos tome argumentuje da je Bejlor kriv za zločin (njegov postupak je bio zao) i da društvo zaslužuje da ga spreči u daljem nanošenju štete. Arenela zaključuje: „Sve vrste ljudskog zla zahtevaju našu moralnu osudu i mi zaslužujemo da budemo zaštićeni od onih koji nam čine zlo. Krivična kazna može biti opravdana time što zajednica deluje u cilju samoodbrane koja takođe izražava našu moralnu osudu onoga što je kriminalac uradio.”⁵² Ako pored toga „deo onoga što izražavamo kroz krivičnu osudu jeste da kriminalac zaslužuje našu moralnu osudu”, Arenela argumentuje: „onda moramo da uzmemo u obzir pojam moralnog delatništva ozbiljnije nego što to sada činimo” u krivičnim procesima.⁵³ Ali to bi bila greška, tvrdi on, jer sudovi ne postoje da kazne ličnu vrlinu nego da ograniče društvenu nepravdu.⁵⁴ Ispostavlja se da je granični slučaj moralnog delatništva kao uračunljivosti irelevantan za analiziranje društvenog delatništva koje adekvatno utemeljuje pravnu odgovornost.

Arenelin argument razjašnjava dve druge važne poente. Prvo, po logici razvijenoj u ovom eseju, teškoća viđenja moralnog delatništva kao standarda, kapaciteta ili granice leži u tome što se moralno delatništvo niti razvija linearno niti je merljivo jednom dimenzijom. Delatništvo nije veština ili sposobnost koju neko nema danas, a razvija sutra; to je ontološki kvalitet koji se produbljuje i razvija kao odgovor na, i u granicama društvenog sveta. Sugerisala sam da je prisutno kod svih, ali drugačije ustrojeno, kako iznutra tako i spolja, i često nevoljno. Prema tome, razvoj je sporedan za status osobe kao dostojanstvenog moralnog delatnika, iako je suštinski za dva veoma drugačija, za njega vezana određenja: kako reagujemo na postupke moralnih delatnika i kako im pripisujemo krivicu. Ne moramo da napustimo ideju moralnog razvoja, ali joj moramo kritički pristupiti, i moramo ograničiti njenu primenu na tumačenje postupaka, ne na određivanje delatništva.

Arenela argumentuje da, kao drugo, ne postoji jedinstvena definicija zrelog moralnog delatništva kao uračunljivosti:

Ne može biti jedinstvenog shvatanja moralnog delatništva. Kapaciteti koji su potrebni za moralno rasuđivanje i delovanje delimično će zavisiti od toga šta se moralno zahteva od delatnika. Prema tome, bilo koje shvatanje

---

⁵² *Ibid.*, 1622.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Iako Arenelov članak nije o deci, jasno je da će njegov utilitaristički pristup ohrabriti društvo da odgovori na dečije destruktivne postupke drugačije nego na postupke odraslih, imajući u vidu budućnost društvene dobrobiti.

moralne delatnosti mora se baviti vrstom i strogošću moralnih normi za koje se očekuje da ih delatnik razume i primeni u svom praktičnom rasuđivanju. Na primer, moralne norme koje zahtevaju da delatnik dostigne stanje vrline impliciraju daleko snažnije opravdanje nužnih atributa moralnog delatnika nego minimalističke moralne norme implicirane našim krivičnim zakonom.⁵⁵

Ovde Arenela argumentuje da slobodno društvo sa mnogo koegzistirajućih viđenja morala ne može da zaključi pravnu odgovornost arbitrarno za neko od njih. Ali isti uvid ide ukorak sa brigom koju feministkinje, vumestkinje i liberacionisti pokreću u ovom kontekstu: ljudi razvijaju moralne kapacitete tako što se uklapaju u moralne zahteve vremena i situacija. Ovakvo viđenje moralnog delatništva kao uračunljivosti dopušta nam da mislimo ne samo jednodimenzionalno, nego u mnogo dimenzija, podnesnih i nepodnesnih. Moralno delatništvo nije predvidiva, linearna sposobnost postepeno i trajno stečena, već pre, kako je Tesmanova ranije argumentovala, nešto što moramo nastaviti da razvijamo kao odgovor na nesavršene nepredvidivosti života. Prema tome, većina dece je naučila manje moralnog jezika odgovornosti, nego većina odraslih, ali i jedni i drugi su ljudi, i prema tome – ontološki moralni delatnici.

Zavisnost kao uslov delatništva

Uvela sam pitanje osetljivosti na ugnjetavanje kako bih zasenila verovatno složenije pitanje delatništva i zavisnosti, sa sopstvenim povoljnim posledicama po međuzavisne postupke. Ovde treba da se vratimo na insistiranje Boni Miler-MekLemor i Kristin Gadorf (Christin Gudorf) da obezbeđivanje moralnih i emotivnih strategija i proširenje praktičnih granica slobode jesu moralne prakse koje odrasli rade i moraju praktikovati sa decom; to su prakse koje sa sobom nose zastrašujuće moralne odgovornosti.⁵⁶ Ali se pored toga moramo vratiti i na širu tvrdnju: mi nikada ne prestajemo da budemo zavisni i ranjivi, nikada ne prestajemo da se uzdamo u druge, i oni nikada ne prestaju da utiču na nas u samoj srži našeg moralnog karaktera. Kao što Margaret Adam (Margaret Adam) piše, svi moralni delatnici su „elastični, zavisni i u stanju konstantnog toka”; oslanjaju se jedni na druge u dobru i zlu.⁵⁷ Sa druge strane, bez naše krivice, naša zavisnost

55 Arenella, „Convicting the Morally Blameless“, 1519.

56 Miller-McLemore, *Let the Children Come*, 75, 79; i Gudorf, „Parenting, Mutual Love, and Sacrifice“.

57 Margaret Adam, „Unaccountable Accountability: The Subject of Christian, Feminist, Virtue Ethics“, concurrent session presentation, Society of Christian Ethics Annual Meeting, Atlanta, Georgia, January 4, 2008. Džudit Batler piše da „nevinost konstituise nužnu zavisnost, onu koju nikada u potpunosti ne ostavljamo za sobom... ne postoji način

od drugih umnogostručava teret nepravde na našu vrlinu i povećava naše iskušenje za saučesništvo, podložnost koja nas ohrabruje da nepravедno ustrojavamo sebe i one koji od nas zavise. Ipak, i Adam i Tesmanova argumentuju, da ova zavisnost čini da pravi odnosi zauzmu centralno mesto u našem moralnom životu, pored ili ponekad i iznad napora da se poboljšaju materijalni uslovi. Drugi isto toliko zavise od nas da ohrabrimo njihove karaktere i obezbedimo bogatiji izbor mogućih postupaka, koliko zavise i da namirimo njihove materijalne potrebe. Ovo podjednako ili čak i više važi u nepravедnom svetu, kao što Emili Tauns sugerise; ova međusobna povezanost je mogućnost koja je svima otvorena: uporni, mali, iscrpljujući svakodnevni pravedni i inkluzivni postupci jesu „tiha voda koja roni breg” loših odnosa s vremenom, i svako od nas (ja bih tvrdila čak i zavisna deca) sposoban je za ovakve moćne unapređujuće postupke.⁵⁸

Poenta je da ukoliko je konstruktivno delatništvo gotovo uvek moguće, čak i u situacijama zavisnosti (iako ne odgovara uvek direktno na učinjenu nepravdu i čak iako skala ne dostiže onu sa koje potiče zlo koje se nad nju nadvilo), onda je delatništvo teško, ako ne i nemoguće poreći bilo kome.⁵⁹

---

da isključimo ovaj uslov primarne ranjivosti” (Judith Butler, *Undoing Gender* [New York: Roudedge, 2004], 24). A ipak Batlerova isključuje „nemušte” nerođene iz delatništva (*ibid.*, 12) jer još uvek ne postupaju/zalažu se za sebe. Ipak ako „nužna zavisnost” detinjstva mora biti poštovana kao da pripada na neki način svim osobama tokom života (24), utelovljena autonomija koja se čini uslovom ljudskog delatništva, svima nam izmiče. Bilo da se slažemo sa zaključcima koje izvlači, argumentacija je problematična. Zahvaljujući Katarini Flud Eliot, ovaj problem je uočen kod Batlerove. Dotičem se ovoga kako bih istakla ubeđenje čije značenje nije analizirano u eseju: ako tvrdim da je delatništvo ontološki kvalitet pre nego stečena sposobnost, na koji način se delatništvo nemoćnih manifestuje? U stilu Batlerove, moglo bi se zapitati, šta sa delatništvom nerođenih?

58 Townes, *Womanist Ethics*, 164. Nijedan od autora citiranih ranije niti vidi takve istrajne postupke kao zamenu za sistematsku promenu niti nagoveštava da primarna odgovornost za prekidanje tlačenja leži na potlačenom. Oni pre argumentuju da su naponi u zdravim intimnim vezama neizbežni elementi takve promene, korenita inicijativa onog što se obično isključivo sagledavalo kao društveno-politički inženjering koji dolazi odozgo. Ovo drugo neće automatski proizvesti prave odnose; greh, vrlina i milost su lični koliko i društveni. Pored toga, neki dečiji najuspešniji postupci „zdravog povezivanja” sa drugima sigurno su društveni postupci, ali ne nužno i moralni. Radost i energija male dece može, na primer, ohrabriti odrasle da se ponašaju dobro jedni prema drugima, ali njihova radost i energija to retko ima za cilj. Njihove težnje mogu imati moralni smisao, ali posledice njihovih postupaka su verovatno veće i drugačije od njihovih namera.

59 Ovo ne znači reći da moral zahteva konstruktivni postupak. Poenta je da ima veoma malo situacija (ili delatnika u kojima bi gestovi pravde i inkluzije bili nemogući, čak i kad dostupni gestovi ne utiču direktno na nepravdu). Taunova poenta je deo šireg argumenta koji indirektno podržava ideju nezavisnog delatništva: malo odraslih je ikada u potpunosti marginalizovano; oni takođe učestvuju u, i imaju odgovornost da spreče marginalizaciju.

Na primer, kako je ranije istaknuto, strateško pristajanje deteta na zlostavljanje odraslog može biti samoodržavajuće, nesaučesničko moralno delatništvo, iako niti rešava niti je usmereno ka tome da reši problem. Isto tako, to što dete slobodno deli svoj desert za ručkom (pretpostavimo da desert nije njegov, nego su mu ga obezbedili roditelji, koji su ga takođe učili altruizmu; njegovi prijatelji imaju naviku da dele, što vodi razmeni; i tako dalje) očigledno je zavisno, ali isto tako jasno čini ga i moralnim delatnikom.

Koliko je ova skica bliska zavisnom delatništvu u Avgustinovoj slici detinjstva u *Ispovestima*? Da li smo mi samo napravili krug oko avgustinovske pozicije? Kao što je dobro poznato, Avgustin smatra da je za decu: „greh da plaću” za mleko, jer ono što se računa kao greh za odraslog treba takvim smatrati i za dete.⁶⁰ Prema tome, moralno delatništvo deteta „koje je živelo samo jedan dan na zemlji” je upravo vidljivo kroz mnoge sopstvene grehe, kroz plakanje i šutiranje, koji, iako su suviše slabi da bi uzrokovali bilo kakvu stvarnu štetu, pokazuju zlu volju na delu.⁶¹ Ipak, kao što Margaret Majls i Vilijam Bebkok (William Babcock) sugerišu, na različite načine, Avgustinov argument nije u potpunosti induktivan. Bilo kakvo svedočanstvo iz bilo kog perioda života, uključujući detinjstvo, koje Avgustin može da prihvati, jeste svedočanstvo koje potvrđuje njegovo rastuće teološko ubeđenje da su sva ljudska bića zaražena grehom i svi njihovi postupci otrovani krivicom moralnog zla.⁶² Prema tome, za Avgustina delatništvo može biti od koristi jedino kao logički preduslov za sveobuhvatnu ličnu moralnu grešnost. Ishod eksperimenta je retorički unapred određen.⁶³

Iako se slažem da čak i mala deca jesu sposobna za slučajne „nepravdne postupke” kao i bilo ko drugi,⁶⁴ verujem da nas tekuća diskusija stavlja u poziciju da izvučemo nešto više od Avgustinovog shvatanja ličnog detinjeg plaća i prihvatanje njega kao dokaza prvobitnog greha. Za početak, plakanje za mlekom je očigledan izraz adekvatne zavisnosti koji drugi moraju poštovati; jedan izraz koji sam Avgustin podrazumeva ne može se izraziti nepažljivim odraslima osim kroz jezik suza.⁶⁵ Ako je ovo postupak

60 Saint Augustine, *Confessions*, tr. and intro R. S. Pine-Coffin (New York: Penguin, 1961), 1: 7.

61 *Ibid.*

62 Margaret R. Miles, „Infancy, Parenting, and Nourishment in Augustine’s Confessions“, *Journal of the American Academy of Religion* 50, no. 3 (1982): 349–364; i William S. Babcock, „Augustine on Sin and Moral Agency“, *Journal of Religious Ethics* 16, no. 1 (Spring 1988), 28–55.

63 Margaret R. Miles, *Desire and Delight: A New Reading of Augustine’s Confessions* (New York: Crossroad, 1992). Ovo je tema knjige; vidi na primer, 24. Vidi isto: Miles, „Infancy, Parenting, and Nourishment“, 353.

64 Miller-McLemore, *Let the Children Come*, 63–64.

65 Augustine, *Confessions*, 1: 6.

zavisnog moralnog delatnika, onda je to postupak koji je nužan i primeren za samoodržanje. Isto tako, Avgustinovo shvatanje zadovoljne, mirne, ne-govalačke veze – kada se dojka nudi upravo kada i koliko dugo je željena i potrebna – jeste radni model dinamike, dobrovoljnog delatništva u zavisnosti.⁶⁶ Drugo, njegova lična kasnija nepotrebna, destruktivna mladalačka krađa zelenih krušaka njemu se čini kao jednostavna potvrda njegove rane, iskonske, grešne pobude.⁶⁷ Ali, kao što Štorc i Majls nagoveštavaju, Avgustin sugerise – ali ne objašnjava u potpunosti posledice – da se nešto drugo krije ispod površine njegove priče.⁶⁸ Avgustin nagoveštava da je njegovo rano loše ponašanje vezano za vrednosti njegovih roditelja, posebno njegovog oca, i njegovih učitelja koji usađuju, kako namerno tako i slučajno: nasilje, sitničavost, površnost, zloupotrebu snage, izbegavanje kazne kroz umiljavanje moćnicima.⁶⁹ On takođe odaje priznanje svojoj majci kao pozitivnom primeru i konstantnom podsticanju na vrlinu, savetu koji je najzad sledio.⁷⁰

Prema tome, Avgustinovo sopstveno shvatanje ukazuje na to da on nije samostalan i nezavisni trezveni delatnik kakvim želi da nam se predstavi. On je pre savršen primer (među)zavisnog delatnika koji postupa, sa svešću o svojoj nameri, u granicama i u skladu sa mogućnostima situacije u kojoj se nalazi. On je adekvatno odgovorio na svoju zavisnost kao beba. U detinjstvu je njegova zavisnost naglo nazadovala; zbog ove naglosti on je postao neautonoman a ipak nameran moralni delatnik koji grabi neizbežno ali svojevoljno. Na kraju, u svojoj odrasloj međuzavisnosti, inspirisan Monikinim porivima, ali još više svojim ličnim nezadovoljstvom sopstvenim životom i verovanjima, Avgustin se okreće bogu. U podtekstu Avgustin daje do znanja da potencijalna harmonija međusobne zavisnosti, moralna šteta uzrokovana kada su mogućnosti ograničene i vrline izokrenute, i činjenica da kada milost nastupi kako bi omogućila ispravne izbore, ona to čini kroz kompleksnu međuzavisnost i lojalnost zrelog doba. „Pravi” Avgustin, kako u detinjstvu tako i u zrelosti odraslog doba, jeste zavisan, međuzavisan, ranjiv, često neartikulisan, a ipak samosvestan i odgovoran.⁷¹

---

66 *Ibid.*

67 *Ibid.*, 11: 4.

68 Martha Ellen Stortz, „Where or When Was Your Servant Innocent?’ Augustine on Child hood“, u *The Child in Christian Thought*, ur. Marcia J. Bunge (Grand Rapids: Eerdmans, 2001), 78–102; i Miles, *Desire and Delight*, 22–25.

69 Miles, *Desire and Delight*, 23–25; vidi, na primer, Augustine, *Confessions*, 1: 9–10, gde on nabraja greške odraslih prema deci: batine, nagrade za loše ponašanje i davanje loših primera.

70 Na primer *Confessions* 11: 4.

71 Primeri odrasle neartikulisane su *Ispovestima* su privid, vidi: II: 8.

Beleške

Ovaj esej su inspirisali: Margaret Adam, „Unaccountable Accountability: The Subject of Christian, Feminist, Virtue Ethics“ (SCE 2008); Bonnie J. Miller-McLemore, *Let the Children Come*; Mary Doyle Roche, „Eyes on the Prize and the Iconography of Childhood“ (SCE 2008); i A. Denise Starkey, „Shame that Lingers: A Survivor-Informed Critique of Sin-Talk“ (dissertation, Loyola University, 2007). Zahvaljujem se Marsiji Ler na velikodušnoj pomoći u istraživanju. Zahvaljujem se i Nortvesternškom Univerzitetu Kolidža umetnosti i nauka Vajnberg na dozvoljenom odsustvu; rodnim studijama Univerziteta Notr Dam, kao i anonimnim recenzentima na čije se korisne sugestije nadam da ću adekvatnije odgovoriti ubuduće.

Prevela *Jelena Dimitrijević*